

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ภูมิหลัง

“ป่า” มีความหมายต่อสรรพชีวิต เป็นปัจจัย 4 ของมนุษย์ ผลิตอากาศบริสุทธิ์ให้แก่โลก เป็นเขื่อนธรรมชาติที่เก็บกักน้ำ ป้องกันอุทกภัย ภัยแล้ง เป็นคลังยาสมุนไพร เป็นธนาคารอาหารของผู้คน รอบป่า คณะทำงานลูกโลกสีเขียว (2550: 12) หน่วยงานภาครัฐมีการสำรวจพื้นที่ป่า พบว่า มีปริมาณลดน้อยลงตามลำดับ ดังเช่น พ.ศ. 2504 พ.ศ. 2532 พ.ศ. 2543 ประเทศไทยมีพื้นที่ป่าไม้อยู่ประมาณ 171, 90, 107 ล้านตารางกิโลเมตร พ.ศ. 2556 มีพื้นที่ 171,585.65 ล้านตารางกิโลเมตร ภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีจำนวนพื้นที่ป่าน้อยที่สุด เรียงตามลำดับ พ.ศ. 2536 พ.ศ. 2543 พ.ศ. 2549 และ พ.ศ. 2556 ร้อยละ 12.72, 15.71, 14.54, 16.32 ของพื้นที่ทั้งหมด กรมป่าไม้ (2556: 1-6) สถิติหลัง ปี พ.ศ. 2549 มีการเพิ่มขึ้นของพื้นที่ป่าไม้ ร้อยละ 2.52 ซึ่งเป็นแนวโน้มที่ดีอย่างยิ่ง ตัวเลขดังกล่าวเกิดขึ้นก่อนนโยบายส่งเสริมปลูกป่าทดแทน และส่งเสริมการปลูกพืชเศรษฐกิจ เช่น ยางพารา อ้อย มันสำปะหลัง ยูคาลิปตัส (มูลนิธิสืบ นาคะเสถียร, 2552: 2) วิฤตติด้านสิ่งแวดล้อมจึงเริ่มปรากฏขึ้นเมื่อสถานการณ์ป่าไม้ของประเทศถูกทำลาย เกิดผลกระทบแก่ประชาชน มีผลต่อเศรษฐกิจของประเทศ การแก้ปัญหาของชุมชนร่วมกับรัฐในการหาแนวทางเฝ้าระวังป่า อนุรักษ์ป่าอย่างยั่งยืน โดยเสนอร่างพระราชบัญญัติป่าชุมชนซึ่งหลักการสำคัญในการบ่งชี้ความเป็นป่าชุมชน คือ คนอยู่กับป่าไม่แยกจากกัน รูปแบบการจัดการ ได้แก่ 1) ป่าอนุรักษ์ 2) ป่าเศรษฐกิจ และ 3) ป่าประเพณีโดยมีเงื่อนไขชุมชนเป็นตัวกำหนด โดยกำหนดให้ชุมชนมีอำนาจในการจัดการอย่างอิสระ ร่วมเปิดโอกาสให้มีการตรวจสอบภายในชุมชน ให้รัฐและสาธารณะตรวจสอบได้ กฎเกณฑ์ในการบริหารจัดการป่าชุมชนและทรัพยากรกำหนดและตัดสินโดยองค์กรชุมชน (สมศักดิ์ สุขวงศ์, 2550: 54-62)

จากความเสื่อมโทรมของทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีผลกระทบโดยตรงต่อสังคม เศรษฐกิจ การเมืองและระบบนิเวศของชุมชน รัฐพยายามหาทางออกเพื่อฟื้นฟูสภาพทรัพยากรให้ดีขึ้น แต่แนวคิดและวิธีการแก้ปัญหารัฐกับชุมชนแตกต่างกัน นำไปสู่ความขัดแย้งหลายกรณี การใช้อำนาจรัฐและระบบกฎหมายทำให้เกิดการละเลยเรื่องสิทธิชุมชน ศักยภาพความรับผิดชอบของชุมชนที่มีต่อทรัพยากรธรรมชาติ จากแนวคิดของอนันท์ กาญจนพันธ์ (2543: 5-24) เสนอแนวทางในการศึกษาชุมชนกับการจัดการทรัพยากร 4 เรื่อง ได้แก่ 1) แนวทางการจัดการเชิงอรรถประโยชน์ 2) เชิงนิเวศวัฒนธรรม 3) เชิงสถาบัน และ 4) ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ซึ่งวิญญู จารัสพันธ์ ได้เสนอว่า การจัดการทรัพยากรโดยชุมชนเป็นแนวทางแก้ปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมลดความขัดแย้งลง ป่าชุมชนเป็นแนวคิดที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของป่าไม้กับชุมชนสะท้อนถึงการดำเนินชีวิตของคนในท้องถิ่นที่พึ่งพาทรัพยากรป่า เป็นการให้สิทธิและหน้าที่รับผิดชอบแก่ชุมชน ภายใต้เงื่อนไขการเป็นสมาชิกของกลุ่ม โดยกีดกันและควบคุมการใช้ประโยชน์สาธารณะสมบัติจากบุคคลภายนอกด้วยการกำหนดกฎ ระเบียบและข้อบังคับของชุมชน (วิญญู จารัสพันธ์, 2535: 22-35) ป่าชุมชนทั้งประเทศ มีพื้นที่ 99.15 ประมาณ 19,214 ไร่ สำนักจัดการที่ดินป่าไม้

(กรมป่าไม้, 2556: 4) มีโครงสร้างการบริหารงานเป็นตัวแทนหรือคณะกรรมการ ระดับหมู่บ้าน ตำบล อำเภอ การจัดการป่าโดยใช้ฐานนิเวศตามสภาพป่า แบ่งเป็น 3 ประเภท ได้แก่ 1) ป่าโคก จำนวน 26 ป่า มีพื้นที่ประมาณ 11,720 ไร่ 2) ป่าวัฒนธรรมประกอบด้วย ป่าดอนปู่ตา ป่าช้า จำนวน 13 ป่า มีพื้นที่ประมาณ 4,756 ไร่ และ 3) วัดป่า จำนวน 5 ป่า มีพื้นที่ประมาณ 2,738 ไร่ (ศูนย์ประสานงาน เครือข่ายป่าชุมชนมหาสารคาม, 2556: 17) องค์การชุมชนอนุรักษ์ป่าของมหาสารคาม เมื่อ พ.ศ. 2516 รัฐบาลได้เปิดป่าให้ชาวบ้านที่มีอาณาเขตติดกับป่าจับจองที่ดินทำกิน ประกาศให้ป่าโคกใหญ่เป็นพื้นที่ สาธารณประโยชน์ พ.ศ. 2522 ได้มีนายทุนเปิดกิจการเกลือสินเธาว์ ในเขตอำเภอบรบือ และวาปีปทุม จึงเกิดปัญหาลักลอบตัดไม้ฟันส่งโรงงานต้มเกลือ พ.ศ. 2532 ชาวบ้านโดยการนำของนายบุญเรือง ยางเครือ เริ่มรวมตัวกันชัดเจนคัดค้านการทำนาเกลือ เกิดการเคลื่อนไหวต่อสู้ของชาวบ้านเกิด จิตสำนึกหวงแหนป่า พ.ศ. 2535 มีการประชุมปรึกษาหาทางแก้ปัญหาการตัดไม้ โดยการเลือกตั้ง คณะกรรมการเครือข่ายป่าชุมชนระดับหมู่บ้าน ตำบล จัดทำแผนการดำเนินการปกป้องป่า ร่วม กำหนดกฎระเบียบข้อบังคับการใช้ประโยชน์จากป่าและกำหนดบทลงโทษให้ชัดเจน พ.ศ. 2540 สร้าง กระบวนการเรียนรู้ผ่านกิจกรรมที่หลากหลาย เช่น จัดเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ศึกษาดูงาน ค่ายเยาวชน คนรักษ์ป่า การทำแนวกันไฟ การจัดงานมหกรรมเห็ดพื้นบ้าน งานรำลึกวีรชน งานรำลึกลำน้ำเสียว การส่งเสริมอาชีพ อบรมให้ความรู้เรื่องการจัดการป่า ขยายเครือข่ายป่าชุมชนระดับหมู่บ้าน ตำบล อำเภอและจังหวัด รวมตัวกันในนาม “เครือข่ายป่าชุมชนมหาสารคาม” ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและ สังคมแห่งชาติฉบับที่ 6 (พ.ศ. 2530 - 2534) ได้มีการกำหนดแนวทางในการปรับปรุงการจัดระบบ บริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพื่อสนับสนุนให้องค์กรในระดับท้องถิ่นที่อยู่ใกล้ชิด กับทรัพยากรธรรมชาติ ได้เข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารและจัดการทรัพยากรธรรมชาติและ สิ่งแวดล้อมให้มากขึ้น (ทองจันทร์ หอมเนตร, 2546: 18-19) ต่อมาเมื่อ พ.ศ. 2546 เมื่อรัฐบาล ประกาศนโยบายของรัฐ คือ นโยบายแปลงสินทรัพย์เป็นทุน ซึ่งทำให้ชาวบ้านนำที่ดินไปเป็นหลักประกัน สินเชื่อได้ ชาวบ้านที่อาศัยอยู่รอบป่าที่เคยร่วมกันอนุรักษ์ป่าจึงมีการบุกรุกตัดไม้ในบริเวณป่าชุมชน ทำให้กลายเป็นผู้บุกรุกและทำผิดกฎหมายโดยอ้างสิทธิ์ที่ทำกินและการออกเอกสารสิทธิ์ที่มีการเอื้อโดย เจ้าหน้าที่รัฐ ทำให้พื้นที่ป่าลดลงส่งผลทำให้กลุ่มองค์กรอนุรักษ์ป่าเกิดความขัดแย้งกันระหว่างชาวบ้าน กับคณะกรรมการป่าชุมชน และนายทุนนอกพื้นที่ จากเดิมกิจกรรมที่เคยทำร่วมกันต่อเนื่อง ได้แก่ การสำรวจพรรณไม้ พันธุ์สัตว์ การเดินป่าศึกษาธรรมชาติ การทำแนวกันไฟ การเพาะพันธุ์ไม้พื้นบ้าน ทำพิธีเลี้ยงผีปู่ตา การจัดทำค่ายเยาวชนรักษ์ป่า การส่งเสริมอาชีพหัตถกรรมและจักสาน การเก็บ สมุนไพรทำยา เป็นต้น แนวคิดในการจัดการป่าของชุมชน ในการสำรวจภาคสนามเบื้องต้นของผู้วิจัย พบว่า ระบบองค์กรชุมชนอ่อนแอ ระบบการจัดการป่าและที่ดินตามหลักวิชาการยังขาดความต่อเนื่อง ขาดการมีส่วนร่วมของชุมชน และยังไม่ได้รวบรวมองค์ความรู้ที่สำคัญ ซึ่งมีผลกระทบต่อการจัดการป่า ชาวบ้านใช้ประโยชน์จากป่าเพื่อดำรงชีวิตประจำวันและตอบสนองทางด้านเศรษฐกิจเท่านั้น (ศูนย์ ประสานงานเครือข่ายป่าชุมชนมหาสารคาม, 2552: 5) จากปัญหาที่ป่าชุมชนกำลังเผชิญ ได้แก่ การ บุกรุกป่าของชาวบ้านรอบป่า ชาวบ้านรอบป่าขาดความรู้ เจตคติและการมีส่วนร่วมในการจัดการป่า ชุมชน ซึ่งจากการศึกษางานวิจัยที่ผ่านมา พบว่า ในด้านความสัมพันธ์ของตัวแปรที่มีผลต่อการจัด กระบวนการเรียนรู้ในเรื่องการจัดการป่าชุมชนที่สอดคล้องกับงานวิจัยของอภิเดช หมั่นน้อย (2548) สำรวย สุดเฉลี่ย (2546) อุไรวรรณ กองไชย (2553) และสุวิภา ไพรีพินาศ (2546) พบว่า ประชาชนที่มีลักษณะพื้นฐานบางประการทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง ได้แก่ เพศ ระดับการศึกษา

รายได้ สถานภาพทางสังคม แตกต่างกัน มีความรู้ เจตคติและมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชน หลังการจัดกระบวนการเรียนรู้ แตกต่างกัน มีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชน สูงขึ้นกว่าก่อนการจัดกระบวนการเรียนรู้ ที่ผ่านมายังไม่มีการทำวิจัยเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนารูปแบบการจัดการป่าชุมชนต้นแบบจังหวัดมหาสารคาม การสร้างกระบวนการเรียนรู้ให้เกิดแก่ประชาชน โดยการเรียนรู้ เพื่อให้เกิดเจตคติ ความตระหนักต่อความเดือดร้อนที่จะตามมาของการจัดการป่าที่ไม่ถูกต้อง เกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมในการจัดการป่า เป็นพลังทางสังคมเกิดความร่วมมือในการแก้ไขปัญหา ให้บรรลุตามเป้าหมายที่ตั้งไว้ ทั้งนี้ปัญหาของป่าชุมชนกระทบต่อสิ่งแวดล้อมอื่นๆของชุมชน ดังนั้นทุกคนจึงต้องเข้ามามีส่วนร่วมในการแก้ปัญหา ที่สำคัญทุกคนมีสิทธิและหน้าที่ในการส่งเสริม บำรุงรักษา และคุ้มครองคุณภาพสิ่งแวดล้อมตามหลักการพัฒนาอย่างยั่งยืน เพื่อเรียนรู้การกระทำ สร้างประสบการณ์ให้ประชาชนคิดเป็น จากไม่รู้ไปสู่รู้สึกไปสู่คิดจะทำไปสู่ลงมือกระทำ จนเกิดพฤติกรรมที่เหมาะสมรู้สึกเป็นเจ้าของ รู้สึกหวงแหนและบำรุงรักษา (วินัย วีระพัฒนานนท์, 2546: 80)

ดังนั้น เพื่อป้องกันผลกระทบที่เกิดจากการจัดการป่าชุมชนที่ไม่เหมาะสม ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษากระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนารูปแบบการจัดการป่าชุมชนต้นแบบของจังหวัดมหาสารคาม โดยดำเนินการใน 2 พื้นที่ คือ ป่าชุมชนโคกหินลาด อำเภอเมือง และป่าชุมชนโคกใหญ่ อำเภอนาโพธิ์ มีความแตกต่างกัน โดยใช้หลักการสิ่งแวดล้อมศึกษา ศึกษาบริบททางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง และนิเวศของป่าชุมชนโคกหินลาด และป่าชุมชนโคกใหญ่ การจัดการและปัญหาป่าชุมชน ความรู้ เจตคติและการมีส่วนร่วม โดยใช้กระบวนการเรียนรู้ด้วยการจัดเวทีเรียนรู้ เทคนิคกระบวนการกลุ่ม กำหนดให้ทำกิจกรรมและทำให้บรรลุตามวัตถุประสงค์เป็นขั้นเป็นตอน นำเสนอประสบการณ์ การอภิปรายกลุ่ม การสรุปบทเรียน โดยใช้รูปแบบการวิจัยเชิงปฏิบัติการมีขั้นตอน การรับรู้ การคิดวิเคราะห์ การจัดทำแผน การปฏิบัติตามแผน และการประเมินผล โดยการจัดเวทีเรียนรู้เชิงปฏิบัติการ เพื่อให้เกิดความตระหนัก รับรู้ วิเคราะห์ปัญหา ผ่านการสังเคราะห์ร่วมกัน พัฒนาและสร้างรูปแบบการจัดการป่าชุมชนของจังหวัดมหาสารคาม ทั้งยังสามารถทำให้ประชาชนรอบป่ามีความรู้ มีเจตคติที่ดี และมีส่วนร่วมมากขึ้น ปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของประชาชนที่มีต่อการอนุรักษ์ หวงแหนป่าชุมชน การบุกรุกป่าลดลง ป่าชุมชนมีการบริหารจัดการอย่างเข้มแข็ง และนำไปสู่ความยั่งยืนของป่าชุมชนจังหวัดมหาสารคามสืบไป

1.2 กรอบแนวคิดที่ใช้ในการวิจัย

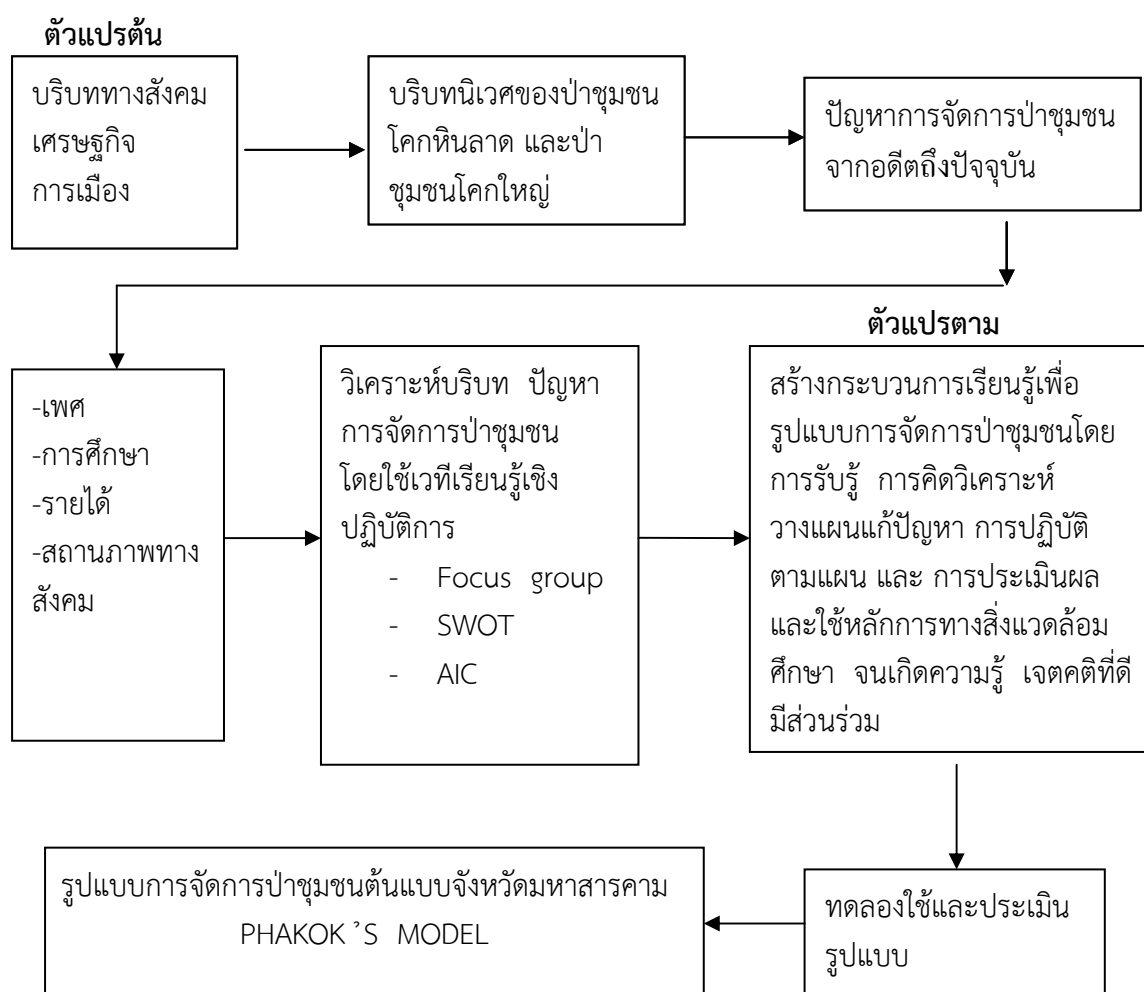
กรอบแนวคิดการวิจัยที่ใช้ในการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยใช้ตามแนวคิด 2 เรื่อง ดังนี้

1.2.1 แนวคิดในการจัดการป่า 4 แนวทาง อานันท์ กาญจนพันธ์ (2543: 5-6) ได้แก่ แนวทางการจัดการป่าเชิงอรรถประโยชน์ เชิงนิเวศวัฒนธรรม เชิงสถาบัน และความสัมพันธ์เชิงอำนาจ

1.2.2 รูปแบบการจัดการป่าชุมชน มีองค์ประกอบ 4 ด้าน (มณฑล จำเริญพฤษชัย, 2554: 4-15) ได้แก่ 2.1) ระบบองค์กร 2.2) ระบบการจัดการป่าและที่ดินตามหลักวิชาการ 2.3) การมีส่วนร่วมของชุมชน และ 2.4) องค์ความรู้และภูมิปัญญาชาวบ้าน

กระบวนการเรียนรู้ตามหลักการสิ่งแวดล้อมศึกษา 3 ด้าน คือ ความรู้ เจตคติที่ดีและการมีส่วนร่วม (วินัย วีระพัฒนานนท์, 2546: 17) ซึ่งในที่นี้ผู้วิจัยประยุกต์ใช้ในกระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนารูปแบบการจัดการป่าชุมชนของจังหวัดมหาสารคาม กรณีศึกษา: เปรียบเทียบระหว่างป่าชุมชนโคกหิน

ลาดและป่าชุมชนโคกใหญ่ โดยผ่านขั้นตอนกระบวนการเรียนรู้ ได้แก่ 1) ขั้นการรับรู้ (การเตรียมชุมชน) 2) ขั้นการคิดวิเคราะห์ (ศึกษาปัญหา) 3) ขั้นการวางแผนแก้ปัญหา 4) ขั้นการปฏิบัติตามแผน และ 5) ขั้นการประเมินผล ทำให้ได้กรอบแนวคิดของผู้วิจัย ประกอบด้วย 2.1) ระบบองค์กร ได้แก่ 1) การจัดโครงสร้างบริหารองค์กร 2) การคัดเลือกคณะกรรมการ 3) การวางแผนดำเนินงาน 4) การประเมินผลงาน 5) การประสานงานระหว่างองค์กรและหน่วยงานภายนอก 6) การบริหารจัดการงบประมาณ 7) การกำหนดกฎระเบียบกติกาในการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน 2.2) ระบบการจัดการป่าและที่ดินตามหลักวิชาการ ได้แก่ 1) การกำหนดแนวเขตป่าชุมชน 2) การแบ่งพื้นที่ 3) การใช้ประโยชน์จากป่าและทรัพยากร 4) การสร้างกฎระเบียบและข้อตกลง 5) การสร้างกลุ่มองค์กรชุมชน 6) การกำหนดกิจกรรม 7) การลงโทษผู้ฝ่าฝืน 8) การรณรงค์และผลักดันเปลี่ยนแปลงนโยบายเกี่ยวกับการจัดการป่าและทรัพยากร 2.3) การมีส่วนร่วมของชุมชน ได้แก่ 1) การค้นหาปัญหาและสาเหตุของปัญหา 2) การวางแผนดำเนินการ 3) การดำเนินกิจกรรม 4) การรับผลประโยชน์ และ 5) การตรวจสอบประเมินผลการดำเนินกิจกรรม 2.4) องค์ความรู้และภูมิปัญญาชาวบ้าน ได้แก่ 1) องค์ความรู้จากการใช้ประโยชน์และวิธีการใช้ประโยชน์จากของป่า 2) การขยายเครือข่ายการจัดการป่าทั้งในพื้นที่และนอกพื้นที่ 3) ความรู้เกี่ยวกับระบบนิเวศของป่า 4) ความหลากหลายทางชีวภาพและวิธีการถ่ายทอดความรู้จากรุ่นสู่รุ่น และ 5) การค้นหาปัญหาและแก้ไขปัญหาโดยชุมชน ดังภาพประกอบ 1

ภาพประกอบ 1.1 กรอบความคิดการวิจัยกระบวนการเรียนรู้เพื่อรูปแบบการจัดการป่าชุมชน จังหวัดมหาสารคาม

1.3 ความมุ่งหมายของการวิจัย

1.3.1 เพื่อศึกษาบริบททางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง และนิเวศของป่าชุมชนโคกหินลาด และป่าชุมชนโคกใหญ่ การจัดการและปัญหาป่าชุมชนจากอดีตถึงปัจจุบัน

1.3.2 เพื่อศึกษากระบวนการเรียนรู้สร้างและพัฒนารูปแบบการจัดการป่าชุมชน ทดลองใช้ และประเมินรูปแบบการจัดการป่าชุมชนต้นแบบ

1.4 สมมติฐานของการวิจัย

1.4.1 ประชาชน ที่มีเพศ ระดับการศึกษา รายได้ และสถานภาพทางสังคม ต่างกัน มีความรู้ เจตคติและมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชน หลังการจัดกระบวนการเรียนรู้ แตกต่างกัน

1.4.2 ประชาชน มีความรู้ เจตคติ และมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชน หลังการจัดกระบวนการเรียนรู้ สูงขึ้นกว่าก่อนการจัดกระบวนการเรียนรู้

1.5 ความสำคัญของการวิจัย

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ทำให้ได้ทราบบริบททางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง และนิเวศของป่าชุมชนโคกหินลาด และป่าชุมชนโคกใหญ่ การจัดการและปัญหาป่าชุมชนจากอดีตถึงปัจจุบัน และทราบกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน ก่อให้เกิดการแก้ปัญหาาร่วมกันจากระดับหมู่บ้าน ตำบล อำเภอ และจังหวัด

1.6 ขอบเขตของการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ใช้การวิจัยเชิงคุณภาพและเชิงปริมาณ โดยกำหนดขอบเขตการวิจัยในด้านต่าง ๆ ซึ่งประกอบด้วย ประชากร กลุ่มตัวอย่าง เนื้อหา ระยะเวลาและพื้นที่ในการศึกษาดังรายละเอียดต่อไปนี้

1.6.1 ประชากร ประกอบด้วย ประชาชนรอบป่าชุมชนโคกหินลาด 16 หมู่บ้าน และประชาชนรอบป่าชุมชนโคกใหญ่ 20 หมู่บ้าน

1.6.2 กลุ่มตัวอย่าง ประกอบด้วย ผู้รู้ (Key Informant) โดยวิธีเลือกแบบเจาะจง ได้แก่ คณะกรรมการป่าชุมชน รวม 36 คน และประชาชนที่เป็นตัวแทนทุกหมู่บ้านรอบป่า หมู่บ้านละ 4 คน ได้แก่ ผู้ใหญ่บ้าน สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล ประธานเยาวชน และตัวแทนกลุ่มแม่บ้าน รวม 144 คน รวมกลุ่มตัวอย่างจำนวน 180 คน

1.6.3 ขั้นตอนการจัดกระบวนการเรียนรู้ มี 5 ขั้นตอน ได้แก่ 1) ขั้นการรับรู้ (การเตรียมชุมชน) 2) ขั้นการคิดวิเคราะห์ (ศึกษาปัญหา) 3) ขั้นการวางแผนแก้ปัญหา 4) ขั้นการปฏิบัติตามแผน และ 5) ขั้นการประเมินผล โดยแบ่งระยะการวิจัย เป็น 3 ระยะ ดังนี้

ระยะที่ 1 ศึกษาบริบททางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง และนิเวศของป่าชุมชนโคกหินลาดและป่าชุมชนโคกใหญ่ และปัญหาการจัดการป่าชุมชนจากอดีตถึงปัจจุบัน วิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ เพื่อให้ได้ข้อมูลเกี่ยวกับปัจจัยต่างๆ ที่ส่งผลให้เกิดสภาพปัญหาการจัดการป่าที่เป็นอยู่ แนวคิดของป่าชุมชน การจัดการป่า และการสำรวจพรรณไม้ พันธุ์สัตว์ วิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณ ได้แก่ ความรู้ เจตคติและการมีส่วนร่วม

ระยะที่ 2 ศึกษากระบวนการเรียนรู้สร้างและพัฒนารูปแบบการจัดการป่าชุมชนโดยใช้หลักการสิ่งแวดล้อมศึกษา เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research: AR) รวม 5 ขั้นตอน ได้แก่ 1) ขั้นการรับรู้ (ขั้นเตรียมชุมชน) โดยการจัดกิจกรรมให้ประชาชนรอบป่าได้เข้ามาร่วมรับรู้การบูรณาการแบบองค์รวมกับชุมชน และการให้ความรู้แก่ชุมชนในรูปแบบต่างๆ 2) ขั้นการคิด

วิเคราะห์ (ขั้นศึกษาปัญหา) โดยให้ประชาชนรอบป่าได้เข้าร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในขั้นตอนของการวิเคราะห์ปัญหาการจัดการป่าชุมชน สาเหตุของปัญหา กำหนดเป้าหมาย การแสวงหาแนวทางในการแก้ไขปัญหา

ระยะที่ 3 ทดลองใช้รูปแบบ เพื่อสรุปรูปแบบการจัดการป่าชุมชนต้นแบบของจังหวัดมหาสารคามจากเวทีเรียนรู้ จากผลการศึกษาในระยะที่ 2 ประชาชนรอบป่า 1) ขั้ววางแผนแก้ปัญหา 2) ขั้วปฏิบัติตามแผน และ 3) ขั้วประเมินผล โดยให้ประชาชนรอบป่าเกิดความรู้ มีเจตคติที่ดี และมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชนมากขึ้น เป็นแนวทางการแก้ปัญหาการจัดการป่าชุมชนในอนาคตโดยชุมชนและผู้เกี่ยวข้อง

1.6.4 เนื้อหา เป็นการศึกษาเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้เพื่อรูปแบบการจัดการป่าชุมชนตามแนวคิดของกระบวนการเรียนรู้ โดยอาศัยแนวคิดการจัดการป่าชุมชน 4 ด้าน ได้แก่ ระบบองค์กร ระบบการจัดการป่าและที่ดินตามหลักวิชาการ การมีส่วนร่วมของชุมชน และองค์ความรู้ในป่า โดยใช้หลักการสิ่งแวดล้อมศึกษา 3 ด้าน ได้แก่ ความรู้ เจตคติ และการมีส่วนร่วม

1.6.5 ตัวแปรที่ศึกษา

1.6.5.1 ตัวแปรต้น ในการศึกษาลักษณะส่วนบุคคล บริบททางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง นิเวศของป่าชุมชนโคกหินลาดและป่าชุมชนโคกใหญ่ ปัญหาการจัดการป่าชุมชนและกระบวนการเรียนรู้ในการจัดการป่าชุมชน ได้แก่

- 1) เพศ
- 2) ระดับการศึกษา
- 3) รายได้
- 4) สถานภาพทางสังคม

1.6.5.2 ตัวแปรตาม ในการศึกษากระบวนการเรียนรู้ในการจัดการป่าชุมชนเพื่อให้ได้รูปแบบ ได้แก่

- 1) ความรู้ในการจัดการป่าชุมชน
- 2) เจตคติในการจัดการป่าชุมชน

1.6.5.3 การมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชน

1.6.6 ระยะเวลาที่ใช้ในการศึกษาเป็นระยะเวลาสำหรับเก็บรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูลในพื้นที่ศึกษา เดือนมกราคม พ.ศ. 2555 - เดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2555

1.6.7 พื้นที่ในการศึกษา ได้แก่ ป่าชุมชนโคกหินลาด อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม และป่าชุมชนโคกใหญ่ อำเภอนาคู จังหวัดมหาสารคาม

1.7 นิยามศัพท์เฉพาะ

1.7.1 กระบวนการเรียนรู้ คือ การเรียนรู้ที่เป็นขั้นตอนให้สามารถดำรงชีวิตได้อย่างสอดคล้องกับสิ่งแวดล้อมรอบตัว โดยมีการสังสมประสบการณ์ มี 5 ขั้นตอน ได้แก่ 1)) ขั้นการรับรู้ (การเตรียมชุมชน) 2) ขั้นการคิดวิเคราะห์ (ศึกษาปัญหา) 3) ขั้นการวางแผนแก้ปัญหา 4) ขั้นการปฏิบัติตามแผน และ 5) ขั้นการประเมินผล

1.7.2 รูปแบบการจัดการป่าชุมชน หมายถึง การดำเนินการจัดการโดยชุมชน 4 ด้าน ได้แก่ระบบองค์กร ระบบการจัดการป่าและที่ดินตามหลักวิชาการ การมีส่วนร่วม และองค์ความรู้และภูมิปัญญาชาวบ้าน

1.7.3 ป่าชุมชนต้นแบบ หมายถึง รูปแบบการจัดการป่าชุมชนที่ผ่านการจัดกระบวนการเรียนรู้เชิงปฏิบัติการ โดยใช้หลักสิ่งแวดล้อมศึกษา แบ่งออก 4 ประเด็น ได้แก่ ระบบองค์กร ระบบการจัดการป่าและที่ดินตามหลักวิชาการ การมีส่วนร่วม และองค์ความรู้และภูมิปัญญาชาวบ้าน

1.7.4 ป่าชุมชน หมายถึง ป่าชุมชนโคกหินลาด อำเภอเมือง และป่าชุมชนโคกใหญ่ อำเภอมหาสารคาม จังหวัดมหาสารคาม

1.7.5 ตัวแปรที่ศึกษา ได้แก่ เพศ ระดับการศึกษา รายได้ และสถานภาพทางสังคม

1.7.6 บริบทชุมชน หมายถึง สภาพทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง และนิเวศของป่าชุมชนโคกหินลาด และป่าชุมชนโคกใหญ่ ซึ่งแบ่งเป็นรายละเอียด ดังนี้

1.7.6.1 ข้อมูลด้านสังคม

1.7.6.2 ข้อมูลด้านเศรษฐกิจ

1.7.6.3 ข้อมูลด้านการเมือง

1.7.6.4 นิเวศป่าโคก หมายถึง การสำรวจพรรณไม้ พันธุ์สัตว์ ทรัพยากรธรณี แหล่งน้ำ ความหลากหลายทางชีวภาพ

1.7.7 สิ่งแวดล้อมศึกษา หมายถึง กระบวนการหรือแนวคิดที่เน้นการสร้างความรู้ มีเจตคติที่ดี มีส่วนร่วม เป็นการพัฒนาทักษะการเรียนรู้ เปลี่ยนแปลงพฤติกรรมห่วงใยปัญหาสิ่งแวดล้อม

1.7.8 PHAKOKS MODEL หมายถึง รูปแบบการจัดการป่าชุมชนต้นแบบของจังหวัดมหาสารคาม ที่มีประชาชนเป็นผู้มีส่วนร่วม (Participation) ทำให้มีความสุข เพราะครอบครัวอยู่ด้วยกัน เกิดความสุขใจ สบายกาย (Happiness) มีความรู้เกี่ยวกับการจัดการป่าชุมชน (Knowledge) มีเจตคติที่ดีเกี่ยวกับการอนุรักษ์ เห็นคุณค่าคุณประโยชน์จากป่า (Attitude) มีกลุ่มองค์กรป่าชุมชนและองค์กรป่าชุมชน (Organization) ให้ความสำคัญต่อผู้นำชุมชนและภูมิปัญญาท้องถิ่น (Key person) และจัดให้คนอยู่ร่วมกันกับป่าได้อย่างสมดุลและยั่งยืน (Sustainable)